

constants of human and natural existence – love, death, road, home, etc., that is concordant with the mythology of the XX century; the arrangement of works as open texts gives grounds for many principles of interpretation, representing the material within the bounds of very personal and ironic mythology.

Key words: Ivan Ohienko, James Joyce, national consciousness, language, folklore, faith, author's myth.

Отримано: 12.10.2019 р.

УДК 811.161.2'367.4:821.161.201/7].08
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.75-81

Оксана Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРЯМОГО ЧАСУ В ІСТОРИЧНІЙ ДРАМІ «РОЗП'ЯТИЙ МАЗЕПА» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті характеризовані словосполучення з семантикою прямого часу на матеріалі історичної драми «Розп'ятий Мазепа» Івана Огієнка. Об'єктом дослідження стали прийменникові й безприйменникові словосполучення зі значенням часу, повністю й не повністю заповненого дією, а також без указівки чи з указівкою на її обмеженість.

Ключові слова: темпоральні словосполучення, прямий час, неповторюваний час, точний час, прийменникові словосполучення, безприйменникові словосполучення, історична драма.

*Завжди терновий вінець
буде кращим, ніж царська корона,
завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний;
так з передвіку було
і так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.*

Леся Українка [7, с.125].

Жертовність Івана Огієнка сповнена любов'ю до всього: насамперед до Бога, Церкви, України, людей, а також громадської, творчої, духовної, наукової праці через Слово – сильне, глибоке, багатогранне й проникливе, наповнене ніжністю й трагічністю, теплом і холодом життєвих подій, щире і справжнє, правдиве й таке важливе для кожного свідомого українця, для кожного з нас – його нащадків теперішнього і наступного століть.

Незважаючи на важкі випробування долі, він залишився тією Людиною, котра гідно пройшла свій шлях через терни до зірок і зберегла «любов і пошану до ближнього, здатність співпереживати і готовність допомогти» [9, с.14].

Огієнкова художня спадщина – це унікальне творіння, правда життя, одкровення душевного звіту. Вона зачата «густим словом», народжена в муках, виплекана величезною любов'ю до українського слова, українського народу, рідної Вітчизни й занесена «до стільників бездонного вулика мудрості [3, с.5]. А отже, є «золотим медом віку» [3, с.5].

Великий письменець, прекрасний літератор, талановитий історієзнавець Іван Огієнко зумів створити й подарувати світові справжні шедеври – це історичні драми про боротьбу українського народу за своє національне визволення. З-поміж них варто виділити драму «Розп'ятий Мазепа» на п'ять дій («Гетьман не викохав орла!», «Гетьманські скарби ми поділим!», «Мене ви смертно розп'яли!», «Даю svojого Заповіта!», «Закрились оченські орлині!...»), написану 19-29 травня 1960 року в потязі, дорогою до Монреалю й назад, і видану друком окремою книгою 1961 року у Вінніпезі (видавництво «Наша культура»). На думку Миколи Тимошика, цей твір «за драматизмом подій, глибиною проникнення в характери героїв, актуальністю піднятих проблем для сучасного етапу українського державотворення, величезним патріотичним, виховним зарядом» є вершиною художнього Огієнкового письменства [9, с.8].

Мабуть, так проникливо-щемливо змалювати «козацьку країну», волелюбну й цивілізовану, з її «найбільшим українським лицарем», «представником київського духу, європейської культури» [2, с.23, 25], але розп'ятим, міг лише поцілований Богом талант. І цьому є пояснення: «Розп'ятість Мазепи – це, передусім, розп'ятість самого Огієнка на чужині» [10, с.182].

Мета нашої статті – схарактеризувати темпоральні словосполучення прямого часу на матеріалі історичної драми «Розп'ятий Мазепа» Івана Огієнка.

«Час – дієслівна категорія, що виражає зовнішню темпоральність як момент здійснення дії та служить для її відображення на темпоральній осі з позиції мовця (щодо моменту мовлення)» [1, с.72]. Проте поняття часу людина усвідомила все ж таки пізніше, ніж поняття простору.

Словосполучення прямого часу протиставляються за ознакою заповненості й незаповненості дією часового відрізка [5, с.110], а отже, поділяються на дві групи:

- 1) словосполучення зі значенням часу, повністю заповненого дією;
- 2) словосполучення зі значенням часу, не повністю заповненого дією.

Розглянемо насамперед моделі словосполучень першої групи, зокрема зі значенням неповторюваного точного проміжку часу без указівки на її обмеженість. Основним засобом вираження точного проміжку часу, повністю заповненого дією, в художньому полотні Івана Огієнка виступають безприйменникові словосполучення, до складу яких входять іменники часової семантики в західному відмінку та переважно кількісні числівники. Наприклад:

Три роки (1656-1659) навчався військового діла за кордоном... [8, с.5];

Три дні палала вся столиця,
Три дні Батури вибивали,
І зникло все, і помолиться
Невинним жертвам не давали [8, с.27];

І три дні різано та бито,
І три дні кров текла рікою, –
Москаль помстивсь несамовито
У люті хижою рукою... [8, с.32];

Та ж двадцять літ була Україна
В московських хижих пазурах,
Її вона напевно в них загине,
Коли в нас паном буде страх... [8, с.49];

Живи сто літ іще, Гетьмане,
Аж Україна міцно стане! [8, с.79];

Століття будем пам'ятати
Московську «жесточь» цю криваву... [8, с.27];

І хоч би день усмак поспати
Й води холодної попиту!... [8, с.36];

А ти? ... Хіба ти не жорстоко
Чавив нас, Січ, немов у ступі,
Чавив предовгих двадцять років... [8, с.25] та інші.

Крім того, ми віднайшли три словосполучення ($V \cdot S_a$), що мають у своєму складі іменник нечасового значення **життя** та атрибутивне слово **весь**, яке вказує «на повноту охоплення дією часового проміжку» [5, с.115]:

І все життя, як треба сили,
Тоді бунтуються козакі... [8, с.37];

Коли б старшин своїх панами
Ти не робив **усе життя**,
То був би спокій поміж нами
Без смертоносного тертя!... [8, с.50];

Одне скажу я, Костянтинне:
В гетьманстві я не дбав про себе, –
Я все життя для України
Готов здобути був і Неба!... [8, с.54].

Варто зазначити, що такі словосполучення були досить продуктивними в староукраїнській мові [6, с.117].

Чималу кількість у синтаксичній системі аналізованого твору становлять словосполучення на позначення точного неповторюваного часу, повністю заповненого дією, але з указівкою на її обмеженість, а саме: $V \cdot на \cdot S_a$ та $V \cdot за \cdot S_a$. Щоправда, словосполучення з прийменником **за** вжиті лише один раз. Наприклад:

За горло ти схопив рукою
І не пускаєш хоч **на мить**... [8, с.26];

Якби пішов ти був війною,
Коли Петро був недорічний, –
Себе б ти славою ясною
Покрив у нас **на віки вічні!** [8, с.51];

Коли б ... Я міг би тут казати,
Та й не скінчить **за цілі роки**,
Чим пахли гетьманські Палати,
Про що кричали скрізь сороки... [8, с.51];

Гетьман не втрачає **ані на хвилю** повної свідомості та своїх ясних духових сил... [8, с.71];

Виговський теж саму старшину
Поставив був в основі дому, –
Та вітер знявся **на хвилину**
Й розніс його, немов солону... [8, с.74];

Й засяє Церква Православна,
І Патріярх у град Андріїв
Престол поставить, як і здавна,
Й на віки славен буде Київ!... [8, с.78].

До складу аналізованих словосполучень уходять іменники переважно часової семантики. Іменники нечасового значення використовуються рідко.

У тексті історичної драми спостережені також два безприйменникові словосполучення з іменниками **день** і **ніч** у знахідному відмінку зі значенням повторюваного часу, повністю заповненого дією без указівки на її обмеженість. Наприклад:

*Думки гарячі про одне, —
І день, і ніч про Україну:
Вони кололи все мене
Й колоти будуть до загину... [8, с.15];*

*І кров пливе по Україні,
Й огонь жере і день, і ніч,
А де «мазепинства» хоч тіні,
Відразу голову із пліч... [8, с.27].*

Цей різновид словосполучень часового значення називають ще «циклічно-дистрибутивним часом», що «фіксує дію як єдиний безперервний процес», який заповнює часові проміжки, що періодично повторюються: *день і ніч, літо і зима* [5, с.122].

Друга група словосполучень прямого часу, не повністю заповненого дією, представлена в тексті художнього твору безприйменниковими ($V \cdot S_g$, $V \cdot S$) та прийменниковими словосполученнями ($V \cdot у(в) \cdot S_a$, $V \cdot у \cdot S_p$, $V \cdot за \cdot S_g$, $V \cdot під \text{ час} \cdot S_g$, $V \cdot при \cdot S$). Наприклад:

(Федір Третяк)... багато допоміг 30-го червня 1709-го року переправитися через Дніпро [8, с.10];

*І не відступимо від того,
Що в нас надбалоя віками... [8, с.26];
Та схаменися, любий брате,
Ми друзі щирі... На війні
Усе на прикроці багате,
Життя тяжке у люті дні!... [8, с.41];*

(Мазепа)... виконував обов'язки королівського посла до українських гетьманів... у роках 1659, 1660, 1663 і ін. [8, с.5];

(Іван Мирович)... За Орлика – Генеральний Осавул [8, с.9];

*Служив я вірно для народу,
Свою всю силу і насагу
Спішив я дати йому в негоду!... [8, с.54];*

При промові Гордієнко був устав, тепер сідає, стомлений [8, с.52] та інші.

Найуживанішими серед них є словосполучення з прийменником **у** (меншою мірою з **в**) та іменником у знахідному й місцевому відмінках – $V \cdot у(в) \cdot S_a$, $V \cdot у(в) \cdot S_p$, а також безприйменникові словосполучення з іменником у родовому відмінку – $V \cdot S_g$.

Словосполучення $V \cdot у(в) \cdot V \cdot S_g$ досить активно використовувалися для позначення дат в українській літературній мові. За дослідженнями З.І. Іваненко, «родовий дати в мові письменників другої половини XIX ст. обов'язковим був у сполученнях з попередньою обставиною часу...» [4, с.19]. Такі ж словосполучення ми спостерігаємо і в драмі «Розп'ятий Мазепа»: *Гетьман Мазепа ціл-*

ком довіряв Орлику, і **восени 1707 р.** уперше відкрив йому таємницю... [8, с.6]; Старшинство склало т. зв. Бендерську Конституцію **5-го травня 1710-го року**... [8, с.6]; Січовиків під Переволочною **30-го червня 1709 року** перейшло Дніпро близько 2000 люда... [8, с.12]; ...**12-го березня 1709-го року** Січ поставила приєднатися до козаків Мазепи [8, с.7] та інші.

Іван Огієнко часто жививає словосполучення V · Sg на позначення дати з інверсійним порядком слів: спочатку іменникова лексема, а потім – числівникова. Наприклад: (Іван Мазепа)... **року 1663-го** покинув королівську службу в Варшаві, і віддався службі для України, тут і одружився **року 1668-го** з Ганною Половець-Фридрикевич [8, с.5]; **Року 1712-го** Гордієнко покинув Гетьмана Орлика. Помер **року 1733-го** на еміграції [8, с.8]; (Дмитро Горленко)... **року 1705** був наказним Гетьманом [8, с.9]; **Липня 6-го** втікачі з малою частиною війська, головно січовиків, прибули в Очаків [8, с.13] та інші.

Подібні словосполучення були поширені і в мові багатьох українських письменників XIX-XX століть [4, с.19-21].

Варте уваги і єдине в тексті безпрійменникове словосполучення на позначення дати з препозитивним прислівником **десь**, який створює відтінок часової приблизності: Народився (Дмитро Горленко) **десь року 1660-го**, вихованець Києво-Могилянської Колегії [8, с.9].

У тексті драми трапляється поєднання прийменникового словосполучення (V · у · S_a), що має у своєму складі назви днів тижня, та безпрійменникового словосполучення (V · S_a) із значенням дати, як-от: *На бік шведів (Мазепа) перейшов у неділю 24.X.1708 р.* Програвши тільки випадком бій під Полтавою 27.VI.1709 р., Мазепа з раненим королем шведським Карлом XII *у середу 30.VI. переправився через Дніпро*... [8, с.5]; *Учора, у вівторок 6-го липня 1709-го року, старшина й козаки, а з ними й Гетьман Іван Мазепа, прибули в турецьку фортецю Очаків, а сьогодні, у середу 7-го липня, старшина помалу сходиться до Гетьмана на Раду* [8, с.14].

Зауважимо, що в останній синтаксичній конструкції аналізовані словосполучення знаходяться в постпозиції щодо прислівників із загальним значенням часу і, звісно, виконують синтаксичну роль уточнювальної відокремленої обставини.

Крім того, словосполучення прямого неповторюваного часу, не повністю заповненого дією (V · у(в) · S_a), поширюється автором за допомогою як узгоджених, так і неузгоджених означень. Наприклад:

*Не буде так!... Іще воскресне
Непереможна наша сила,
І незабаром – в другу весну –
Знов оживуть Вкраїні крила!* [8, с.33];

Рада знову гуде, як море в час припливу... [8, с.41];

(Кость Гордієнко) *свого не забуває і в останню хвилину і говорить рішуче* [8, с.79];

*Полтава виросла з негоди,
Що квітла рясно поміж нами,
А всім відомо – в час негоди
Городи повні бур'янами!* [8, с.64].

У досліджуваному тексті спостережені два словосполучення (V · у · S_a) з іменником **лихоліття** нечасової семантики, який поєднується з атрибутивними постпозиційними словами, зокрема вказівним займенником **це** та прикметниками, які містять оцінку часового відрізка суб'єктом:

Та все в Батурині згоріло,
Нічого в Гетьмана немає, —
І в нас лиш світить грішне тіло
У лихоліття це безкрає... [8, с.41];

А ви ведете на Голготу
І розпинасте мене, —
Й зазнав кривавого я поту
У лихоліття це жахне... [8, с.69].

До найменш уживаних словосполучень прямого неповторюваного часу, не повністю заповненого дією, в історичній драмі належать такі, як $V \cdot \text{за} \cdot S_{\text{г}}$, $V \cdot \text{під час} \cdot S_{\text{г}}$, $V \cdot \text{при} \cdot S_{\text{п}}$, до складу яких уходять іменники нечасової семантики, наприклад:

(Клим Довгополенко)... **За Орлика**, з 1710-го року, Генеральний Суддя [8, с.10];
Солдан, ... **представник короля Карла XII при Гетьмані Мазепі**. Був **присутній при смерті Великого Гетьмана** [8, с.11];

Того часу **справді добро приватне й державне виразно відділені не були, особливо за Мазепи** [8, с.11];

Кость Гордієнко **під час своєї мови часто грюкає кулаком по столі для підтвердження своєї думки**... [8, с.47].

Прийменник **за** у словосполученні $V \cdot \text{за} \cdot S_{\text{г}}$ поєднується з назвами історичних осіб, життям чи діяльністю котрих саме і визначається час реалізації дії.

Отже, словосполучення прямого часу, повністю і не повністю заповненого дією, широко представлені в історичній драмі «Розп'ятій Мазепа». Вони побудовані переважно за універсальними граматичними моделями, виявленими і в українській мові попередніх віків [4-6]. Протиставляються за ознакою «заповненість – незаповненість» дією часового відрізка. Серед них найбільш продуктивними є прийменникові і безприйменникові словосполучення, зокрема першої групи (з прямим часом, повністю заповненим дією) – $V \cdot S_{\text{а}}$ і другої групи (з прямим часом, не повністю заповненим дією) – $V \cdot \text{у(в)} \cdot S_{\text{а}}$ та $V \cdot S_{\text{г}}$.

Аналізований твір Івана Огієнка, як і вся його багатолітка спадщина й життєва стежа наскрізь просякнуті правдивою любов'ю до України, справжньою християнською вірою в її сонячне майбуття, без чорного, ворожого гайвороння.

Ісус Христос «...не сподіяв ніякого зла, а Його розп'яли. Він був погребений, та живий і досі» [3, с.80]. І сам автор, і головний герой драми Іван Мазепа – вірні сини свого народу, віддані, чесні, мудрі, сильні й водночас розп'яті. Але ми пам'ятаємо про них, бо пам'ять – то писар нашої душі.

Список використаних джерел:

1. Барчук В.М. Граматична категорія темпоральності: семантико-структурний аспект. *Мовознавство*. 2011. №6. С. 65-76.
2. Борщак І., Мартель Р. Іван Мазепа: життя і пориви великого гетьмана. Київ : Видавництво СП «Свенас», 1991. 136 с.
3. Дочинець М. Синій зошит. Аркуші днів святих. Мукачево : Карпатська вежа, 2015. 184 с.
4. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові : посібник для студентів-філологів. Чернівці, 1967. 62 с.
5. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ ; Одеса : Вища школа, 1981. 144 с.
6. Арполенко Г.П., Грищенко А.П., Німчук В.В. та ін. Історія української мови: синтаксис. Київ : Наукова думка, 1983. 504 с.

7. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.
8. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа. Вінніпег : Наша культура, 1961. 88 с.
9. Наукова і творча спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона).
10. Сохацька Є.І. «Молося за весь рідний край...»: Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2007. 276 с.

The article describes the phrases with the semantics of direct time on the material of the historical drama «Crucified Mazepa» by Ivan Ogienko. The subject of investigation were prepositional and non-prepositional phrases with the meaning of time, completely and not completely filled with action, and without or indicating its limitation. Time is a verbal category that expresses external temporality as the moment of action and serves to reflect it on the temporal axis from the position of the speaker (relative to the moment of speech). The concept of time people realized later than the concept of space. Direct-time phrases are juxtaposed on the basis of occupancy and incompleteness by the action of a time segment, are divided into two groups phrase with the meaning of time completely filled of action, phrase with an incompletely filled time.

Analyzed direct-time phrase, fully and not fully filled with action, is widely represented in the historical drama «Crucified Mazepa». They are built mainly on universal grammatical models, which were also revealed in the Ukrainian language of previous centuries. They are opposed on the basis of «fullness – incompleteness» by the action of a time segment. Among them the most productive are the prepositional and non-prepositional phrases, in particular the first group (with direct time, full action) – $V \cdot S_a$ and the second group (with direct time, not fully filled action) – $V \cdot y$ (in) $\cdot S_a$ and $V \cdot S_g$.

The least commonly used phrases of direct unrepeatable time that are not completely filled with action are historical dramas such as $V \cdot za \cdot S_g$, $V \cdot during \cdot S_g$, $V \cdot at \cdot S_p$, which includes nouns of temporal semantics.

Key words: temporal phrases, direct time, unrepeatable time, exact time, prepositional phrase, without prepositional phrase, historical drama.

Отримано: 26.09.2019 р.

УДК 305:81:001(477)Огієнка
DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.81-86

Римма Монастирська, Алла Сірант

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ І. ОГІЄНКА

Стаття присвячена аналізу гендерних особливостей мовного матеріалу в науковій рецепції Івана Огієнка. Зааналізовано лінгвістичні погляди вченого щодо становлення граматичної категорії роду в українській мові, виокремлено засадничі положення його мовознавчих праць на предмет відображення гендерних асиметрій у сприйнятті й мовному представленні осіб чоловічої та жіночої статей. Окреслено перспективи подальших досліджень творчості Івана Огієнка в лінгвокультурному аспекті.

Ключові слова: гендер, гендерні характеристики, фемінітиви, гендерні стереотипи, гендерні асиметрії.

Упродовж останніх десятиліть усе більше дослідників звертаються у своїх працях до проблем гендерних аспектів функціонування соціуму. Із розвитком жіночих студій, які дали початок власне гендерним студіям, поняття «гендер»